

Очевидно, що при конституюванні територіальних громад вітчизняний законодавець пішов правильним шляхом, зосередивши територіальне самоврядування виключно на місцевому рівні, тобто в місцях традиційного та відносно компактного проживання людей – селах, селищах, містах. Тільки в цих межах люди відчувають себе територіальною громадою, об'єднаною спільними інтересами.

Також важливою ланкою адміністративно-територіального устрою держави є регіональні та субрегіональні утворення. До регіонів традиційно зараховують автономії, області, міста-регіони зі спеціальним статусом (столичні округи) тощо. У проекті Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо територіального устрою та місцевого самоврядування)» від 26 червня 2015 р. передбачається, що декілька громад становлять район. Одним

з елементів системи адміністративно-територіального устрою конституюватимуться регіони. Регіонами є Автономна Республіка Крим та області. Передбачається, що особливості Києва і Севастополя в системі адміністративно-територіального устрою визначатимуться окремими законами (ч. 3–5 ст. 133 проекту).

Необхідно констатувати, що адміністративно-територіальний устрій будь-якої держави, попри його специфічність, а подекуди й унікальність, є не лише одним із ключових факторів цілісності держави, який суттєво впливає на усі елементи форми держави: державний устрій, форму правління, політичний режим, але й визначає рівень її соціально-економічного розвитку. Це і підкреслює важливість своєчасного вирішення проблем, тією чи іншою мірою пов'язаних з адміністративно-територіальним устроєм.

УДК 94(477.82.)"192/193":061.23(=161.2)

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА НА ВОЛИНІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ (КОРОТКИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД)

Булавина С.Є.,
к.іст.н., доцент кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано здобутки української та зарубіжної історіографії щодо діяльності українських національно-культурних товариств на Волині у першій третині ХХ ст. З'ясовано, що в українській, а тим паче в зарубіжній історіографії, відсутні комплексні дослідження, присвячені діяльності цих товариств у зазначений період.

Ключові слова: національно-культурні товариства, «Просвіта», Волинь, історіографія, українські та польські науковці, міжвоєнний період, радянська історіографія.

Булавина С.Е. / УКРАИНСКИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОБЩЕСТВА НА ВОЛЫНИ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ ВЕКА (КРАТКИЙ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР) / Восточноукраинский национальный университет имени Леси Украинки, Украина

В статье проанализированы достижения украинской и зарубежной историографии относительно деятельности украинских национально-культурных обществ на Волини в первой трети ХХ века. Выяснено, что в украинской, а тем более в зарубежной историографии отсутствуют комплексные исследования, посвященные деятельности этих обществ в указанный период.

Ключевые слова: национально-культурные общества, «Просвита», Волинь, историография, украинские и польские ученые, межвоенный период, советская историография.

Bulavina S.E. / UKRAINIAN NATIONAL CULTURAL COMMUNITIES IN VOLYN IN THE FIRST THIRD OF THE 20th CENTURY (A BRIEF HISTORIOGRAPHIC REVIEW) / Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

The article is devoted to the analysis of the achievements of the Ukrainian and foreign historiography in the field of the activity of the Ukrainian national cultural communities in Volyn in the first third of the 20th century.

It was found out that the activity of the Ukrainian national cultural communities in Volyn in the first third of the 20th century is one of the pages in the Ukrainian historiography that has been studied little. Taking into account a political factor a historiography of the problem can be divided into several groups: 1) publicistic and scientific studies that appeared during the period between the wars in the 20th century; 2) after the war historiography of the 1940-1980s; 3) works by modern Ukrainian and Polish scientists.

It is important to pay attention to the fact that in a few works the achievements of the Ukrainian historiography in filling in the thematic gaps in the studies of this problem were characterized. During the period between the wars a state of a national Ukrainian school attracted much attention of the society.

A post-war Soviet historiography viewed the events of the cultural and educational life on the Western Ukrainian lands only from the ideological positions (Lenin and Marx worldviews).

With the restoration of the Ukrainian state a new period in the Ukrainian historiography of the cultural educational movements in the first third of the 20th century began. In spite of the fact that a good part of modern scientists study the problem of the status of a Ukrainian school in the Austrian Hungarian and Polish states and the activity of cultural educational communities still there are no complex studies devoted to the creation and functioning of the national cultural communities in Volyn.

A complex of the studied problems in the Ukrainian historiography is continued to be analyzed through the two structural thematic foreshortening: in generalizing works and in the context of some acute problems. Modern scientists point out that a high level of the scientific understanding of some aspects of the studied problem can be explained by the fact that they became parts of independent researches.

In the Polish historiography a lot of historical pedagogical studies devoted to the analysis of the dynamics of the Ukrainian Polish relationships in the first third of the 20th century have appeared recently.

So, the conducted overview of the Ukrainian and foreign historiography has shown that in the domestic and, more over, foreign historiography there are no exhaustive studies of the activity of the Ukrainian cultural educational communities in Volyn in the first third of the 20th century. Modern studies that are based on new methods and wide factual sources suggest some objective assessments of the activity of the Ukrainian communities, show the main stages in their creation and functioning and explain their role in the social, political and cultural life of Volyn.

Key words: national cultural communities, "Enlightenment", Volyn, historiography, Ukrainian and Polish scientists, period between the wars, Soviet historiography.

Діяльність українських національно-культурних товариств на Волині у першій третині ХХ ст. – одна з малодосліджених сторінок української історіографії. Беручи до уваги політичний чинник, історіографію проблеми поділяємо на кілька груп: 1) публіцистичні та наукові студії, які побачили світ у міжвоєнний період ХХ ст.; 2) повоєнна історіографія 1940–1980-х рр.; 3) праці сучасних українських та польських науковців.

Відзначимо, що у низці робіт охарактеризовано здобутки української історіографії в наповненні окремих тематичних ніш досліджуваної проблеми. Зокрема, в роботі І. Ярмошика [1] досліджено етапи розвитку та проаналізовано творчий доробок польських істориків, що дало можливість оцінити місце та значення їхньої діяльності в розвитку українсько-польських наукових відносин. «У польській історіографії створено значну кількість праць з історії Волині: польські вчені розглядали проблеми економічного, політичного, соціального та культурного розвитку регіону, – відзначив науковець. – У більшості проаналізованих досліджень акцентовано на самотності історії волинського краю та його несхожості ні з Польщею, ні з Литвою» [1].

О. Сухий проаналізував сучасну історіографію товариства «Просвіта» [2], зауваживши, що тільки на початку 1990-х рр. відбулося «заповнення білих плям» в історії діяльності товариства: «Однак суттєві зміни початку 90-х рр. ХХ ст. не вичерпувалися лише запровадженням у вжиток нових історичних джерел і монографічних видань, раніше не доступних історикам. Йшлося про зміни, які торкалися підставової для історичної науки проблеми – методології історичного дослідження. Відхід переважної більшості істориків від радянських методологічних засад створив умови для творчої праці дослідників. Характерною особливістю перших історичних публікацій, що торкалися історії «Просвіти», було висвітлення проблем в інформаційному та фактологічному плані, в руслі висвітлення «білих плям» в історії [2, с. 648].

У міжвоєнний період ХХ ст. значну увагу громадськості продовжує привертати проблема стану української школи. Розвідка К. Федоровича «Українські школи в Галичині в світлі законів і практики» [3] містить поради батькам про те, як боротися за відновлення українських шкіл у разі їх закриття, а також як відстоювати право на навчання дітей у початкових і середніх школах українською мовою на основі чинного законодавства.

Особливості діяльності національно-культурних організацій проілюстровано в дослідженнях К. Малицької «В сорокові роковини УПТ», Л. Ясінчука «50 літ «Рідної школи». 1881–1931», М. Угрин-Безгрішного «Українська гімназія рідної школи в Рогатині: історичний нарис з приводу 25-ліття гімназії» тощо [4].

Вплив Церкви на національно-культурний розвиток краю окреслено у брошури А. Річинського «Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі». І. Власовський у роботі «Луцька «Просвіта» (10 років просвітянської праці 1918–1928)» охарактеризував здобутки й проблеми роботи культурно-освітнього товариства «Просвіта» у Луцьку [5]. Цікаві матеріали про культурно-освітню роботу в сільській місцевості ВУО знаходимо у праці «Як керувати культурно-освітньою працею на селі?», а політичні аспекти проблеми проаналізовані у роботі С. Томашівського «Десять літ українського питання в Польщі».

Польські науковці, педагоги й історики (В. Гетель, Ч. Войтиняк, А. Бартошук, В. Заборський), репрезентуючи освітню політику Польщі на етнічних українських землях, подавали її у вигідному для своєї держави світлі, здебільшого зневажаючи та критикуючи просвітницьку діяльність українських педагогічних товариств. Українське питання в контексті національної політики Польської держави розглядалося і в працях польських дослідників того часу – М. Уздовського, В. Стпінчинського, П. Дуніна-Борковського.

Повоєнна радянська історіографія трактувала події культурно-освітнього життя на західноукраїнських землях суто із класових (марксистсько-ленінських) позицій. Дослідники здебільшого ігнорували події українських національно-визвольних змагань, розглядаючи їх головним чином через призму боротьби за возз'єднання з Радянською Україною, з акцентом на комуністичний рух, залишаючи поза увагою широкий спектр проблем, пов'язаних з активною громадсько-політичною й культурно-освітньою діяльністю масових організацій і товариств українців, спрямованою на національне й соціальне самовизначення.

Новий владний режим намагався показати утиски і дискримінації українців у мовно-культурній царині. Критика «українського буржуазного націоналізму» та реакційної політики польського уряду в міжвоєнний період, класові протиріччя стали провідною темою тогочасних істориків. Однак окремі праці українських істориків радянської доби (Ю. Сливка, С. Макарчук, М. Швагуляк) вигідно вирізняються ґрунтовним об'єктивним аналізом соціально-економічної та культурно-освітньої ситуації на західноукраїнських землях у 1923–1939 рр. У колективній монографії «Історія Волині: 3 найдавніших часів до наших днів» [6] відображено діяльність політичних партій і національно-культурних організацій проти «буржуазних окупаційних властей».

Деякі аспекти досліджуваної теми стали предметом дослідження українських еміграційних істориків, які в контексті суспільно-політичних процесів фрагментарно висвітлювали дискримінаційну щодо українців освітню політику польського владного режиму в Західній Україні.

Відновлення української державності започаткувало новий етап в українській історіографії культурно-освітнього руху першої третини ХХ ст. Хоча значна кількість сучасних дослідників звертаються до проблеми становлення української школи в Австро-Угорській та Польській державі, діяльності культурно-освітніх організацій, проте дотепер відсутні комплексні дослідження, які присвячені проблемі становлення і праці національно-культурних товариств на Волині.

Комплекс досліджуваних проблем в українській історіографії знаходить продовження у двох структурно-тематичних ракурсах: в узагальнюючих працях та в контексті певних актуальних проблем. Сучасні дослідники відзначають, що високий рівень наукового осмислення деяких аспектів досліджуваної теми можна пояснити тим, що вони стали частинами інших самостійних робіт.

Передусім значну увагу українські науковці приділили проблемі колонізації шкільництва і боротьбі українських національно-культурних товариств з антиукраїнською політикою польської влади. У наукових працях І. Курляк, Б. Ступарика, О. Луківа, М. Барни, О. Ткачика тощо охарактеризовано народне шкільництво в Галичині та Волині, культурологічну працю провідних організацій, польсько-українську боротьбу за вплив на освітні заклади краю, підготовку педагогічних кадрів, а також фрагментарно висвітлено внесок культурно-освітніх товариств у піднесення національно-культурного рівня українського населення. Зокрема, І. Курляк («Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (XIX – перша половина ХХ століття)» [7] розглянула історико-педагогічні аспекти розвитку класичної освіти на теренах чотирьох західноукраїнських регіонів – Галичини, Буковини, Закарпаття і Волині – протягом їх перебування під владою різних держав і під час короткого періоду державності в часи Західноукраїнської Народної Республіки.

І. Можарівська («Розвиток позашкільної освіти й виховання на Волині-Житомирщині (друга половина XIX – 30-ті роки ХХ століття)») визначила історичні, етнонаціональні, соціально-економічні та політичні передумови становлення позашкільної освіти на Волині. Дослідниця обґрунтувала загальні тенденції та етапи розвитку поза-

шкільної освіти в регіоні, охарактеризувала роль уряду, громадськості і приватних осіб у формуванні регіональної мережі позашкільних закладів [8].

У праці С. Бричка «Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття)» [9] здійснено комплексний аналіз діяльності цих шкіл, виявлено їхні навчально-виховні засади й особливості, розкрито передумови, чинники становлення й основні тенденції розвитку, розкрито суть і зміст кадрового та науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу зазначених шкіл у другій половині XIX – на початку XX ст.

Проблему полонізації шкільництва польською владою узагальнено в праці Н. Сейко «Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905-1938 рр.» [10], проаналізовано шляхи становлення, розвитку та занепаду освіти польських етнонаціональних меншин у регіоні, сформульовано і введено в науковий обіг терміни «освітня деформація» та «квазіінституційна система освіти», що характеризують розвиток польського шкільництва.

Ю. Крамар у праці «Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 роки)» [11] проаналізував діяльність воєводської адміністрації, очолюваної Г. Юзевським, у суспільно-політичній, економічній, культурно-освітній і релігійній сферах з метою реалізації програми польсько-українського порозуміння, охарактеризував основні форми та методи реалізації «волинського експерименту», взаємини між воєводською адміністрацією та політичними партіями й об'єднаннями, що діяли на Волині у міжвоєнний час. Ю. Крамар відзначає, що «важливе місце у «волинській програмі» Г. Юзевського займала проблема ізоляції Волині від політичних впливів Східної Галичини. Так народжувалась доктрина «сокальського кордону», яка незабаром стане визначальним фактором у формуванні польсько-українських стосунків на східних теренах Другої Речі Посполитої» [11].

Діяльність культурно-освітніх товариств на західно-українських землях висвітлено у працях І. Зуляка, В. Чоповського, Г. Білавич, Б. Савчука, Н. Кошелєвої та ін. Головні заслуги в боротьбі з польським владним режимом за лібералізацію освітнього законодавства автори відводять «Просвіті» та «Рідній школі».

Важливу наукову цінність, пізнавальне і практичне значення мають праці, присвячені «Просвіті». Одним із перших охарактеризував розвиток товариства «Просвіта» на Волині Б. Савчук [12], відзначивши, що «Просвіта» на Волині стала найширшою школою національно-духовного виховання, оскільки охоплювала найрізноманітнішу сферу суспільного життя.

Зв'язок галицької та волинської «Просвіти» розкриває дисертація О. Малюти «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)» [13].

Чимало уваги сучасні дослідники приділили українській інтелігенції Волині (20 – 30-і рр. XX ст.) (І. Скальська, О. Каліщук, Л. Марківська тощо).

А. Портнов [14] проаналізував процес формування української еміграції та специфіку її взаємодії з польським урядом, встановив причини та особливості створення еміграційних наукових та освітніх установ – закладів освіти в таборах інтернування, Студіуму православного богослов'я, Українського Наукового Інституту, проаналізував погляди польської еліти щодо вирішення українського питання в українській еміграції, показав значення наукової діяльності учених-емігрантів для розвитку української науки та культури.

Проте якщо «Просвіта» була предметом вивчення окремих дослідників, то історія інших волинських культурно-освітніх організацій на сьогодні залишається недослідженою. За винятком окремих фрагментарних матеріалів (наукових статей, тез, повідомлень на науково-практичних конференціях), ще не створено ґрунтовної

праці, яка б відтворила багатогранну діяльність численних волинських громадських організацій, які багато зробили для збереження і розвитку національних традицій, освіти, культури, віри. Щоправда, останнім часом зроблено спробу дослідити музичне життя Волині, яке започаткував П. Шиманський [15].

Все ж відзначимо, що упродовж останніх років українськими істориками заповнено певний вакуум у дослідженні національно-культурних товариств Волині різноманітного спрямування. Зокрема, у праці Т. Расвич «Український жіночий рух на Волині (1921–1939 рр.)» [16] відтворено структуру й організаційну мережу жіночих організацій, охарактеризовано етапи, мету, програмні документи, напрями та форми організованої діяльності жіноцтва, проаналізовано стосунки з польською адміністрацією та політичними партіями регіону.

Формування патріотичного середовища на Волині окреслено у праці Ю. Візівіва «Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період» [17]. Історик охарактеризував передумови зародження пластового руху на Волині, розкрив етапи його організаційного й ідеологічного становлення. У дисертації також обґрунтовано форми та методи військово-патріотичного виховання в пластових осередках, з'ясовано головні напрями практичного пластування, проаналізовано особливості культурно-просвітницької діяльності пластунів, їх участь у громадських, освітніх товариствах та політичних партіях.

На зламі XX – XXI ст. мовна, культурно-освітню політику Польщі фрагментарно репрезентовано в синтетичних працях Д. Стівбухи, М. Гона, Р. Кобильника, Л. Запшкільняка, М. Крикуна, Л. Алексієвця та ін., які стали важливим кроком на шляху до об'єктивного висвітлення суспільно-політичного життя в Західній Україні, проте вони здебільшого не містять інформації про діяльність національно-культурних товариств на Волині у досліджуваній період, оскільки акцентують на політичній складовій міжнародних відносин.

Ю. Крамар відзначає, що «до недавнього часу і вітчизняні, і польські історики часто акцентували увагу на тих проблемах міжвоєнної історії, які сприяли поглибленню конфронтації у міжнародних відносинах 20–30-х рр. XX ст. Водночас серед історичних досліджень останніх років мало публікацій, що висвітлюють спроби порозуміння поляків і українців, пошуки шляхів співпраці обох народів. Це зумовлює необхідність поглибленого аналізу основних напрямів українсько-польського співжиття у міжвоєнну добу, методів і форм реалізації державної політики Польщі щодо українців, котрі населяли східні терени Другої Речі Посполитої» [18].

Можна виокремити серію наукових праць, в яких вдало поєднано національну і політичну складову українського руху у Волинському воєводстві. Зокрема, в дисертації А. Рацілевича «Український національний рух на Волині наприкінці XIX ст. – 1917 р.» [19] проаналізовано особливості розвитку національного руху на Волині, з'ясовано специфіку соціальної, економічної та суспільної ситуації у краї, показано зміст і специфіку роботи українських культурних, громадсько-політичних об'єднань, діячів національного руху в регіоні, а також охарактеризовано розгортання українського руху періоду національної революції 1917 р. Автор відзначив, що «український рух на Волині сприяв підвищенню рівня національної свідомості українців, відіграв значну роль у підготовці державотворчого процесу 1917–1920 рр.» [19].

У дещо іншому ключі українсько-польські міжнародні відносини у міжвоєнному періоді XX ст. розглянуті Б. Гудем. У докторській дисертації «Українсько-польські конфлікти XIX – першої половини XX ст.: етносоціальний аспект» [20] комплексно досліджено вплив чинників етносоціального характеру на формування та розвиток українсько-польських конфліктів нового та но-

вітнього часу, встановлено вплив етносоціальних чинників на загострення українсько-польського конфлікту в східних і південно-східних воєводствах Польської держави у 1920–1940-х рр., з'ясовано, що внаслідок обставин історичного характеру цей вплив був сильнішим на Волині, слабшим – у Східній Галичині.

В окремих роботах наголошено на репресивному характері польської влади, показано протидію розгортанню українського національно-культурного руху на Волині, створенню культурологічних товариств. У працях Л. Юрчука «Репресивні органи польської влади в боротьбі проти українського національно-визвольного руху у прикордонних повітах Волинського воєводства (1921–1939 рр.)» та О. Дарованця «Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939)» проведено комплексне дослідження методів боротьби польських репресивних органів проти українського національно-визвольного руху у Волинському воєводстві, розкрито системний характер антиукраїнської політики польської влади. Автори довели, що польська воєводська адміністрація, органи місцевого самоврядування, поліція, військові священники активно застосовували відкриті та непрямі форми впливу на свідомість волинян з метою виховання у них почуття лояльності до держави.

Серед праць волинських науковців варто виокремити комплексне дослідження О. Разиграєва «Польська державна поліція в Західній Волині 1919–1926» [21], де вивчено процеси та явища, пов'язані зі становленням, організацією та головними напрямками діяльності польської державної поліції в Західній Волині у 1919–1926 рр., висвітлено

структуру корпусу державної поліції Другої Речі Посполитої, досліджено процес формування поліцейських підрозділів у Західній Волині, особливості їх функціонування в умовах польсько-української та польсько-радянської воєн, простежено діяльність поліцейських органів щодо підтримання громадського порядку та суспільної безпеки. Особливу увагу автор звернув на встановлення й висвітлення ролі та місця державної поліції в суспільно-політичному житті регіону.

У польській історіографії в останні роки з'явилася значна кількість історико-педагогічних студій, присвячених аналізу динаміки польсько-українських відносин у першій третині ХХ ст. Однак зауважимо, що на маргінесі наукових інтересів залишився спектр проблем, пов'язаних із діяльністю учительських товариств Галичини в досліджуваній період. У працях Ч. Партача, Й. Жарновського, В. Міха, К. Зеленського, В. Парухи, Г. Халупчака й Т. Броварека, Й. Кенсіка, М. Сирника, Т. Струєка та інших у проблемно-хронологічному ракурсі досить суб'єктивно окреслено особливості культурно-освітнього та суспільно-політичного становища українців у Другій Речі Посполитій.

Отже, проведений історіографічний огляд засвідчив, що в українській, а тим паче в зарубіжній історіографії відсутні комплексні дослідження, присвячені діяльності українських культурно-освітніх товариств на Волині в першій третині ХХ ст. Сучасні наукові студії, що базуються на нових методологічних засадах та широкій джерельній базі, фрагментарно подають об'єктивну оцінку діяльності українських об'єднань, дають змогу простежити основні віхи їх зародження, становлення й значення у суспільно-політичному та культурному житті Волині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ярмошик І. І. Польська історіографія 1800–1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / І. І. Ярмошик; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2011. – 38 с.
2. Сухий О. Сучасна українська історіографія історії «Просвіти» / О. Сухий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 644–658.
3. Федорович К. Українські школи в Галичині в світлі законів і практики / К. Федорович. – Львів, 1924. – 94 с.
4. 30-ліття Рідної школи в Яворові. – Яворів, 1938. – 95 с.
5. Власовський І. Луцька Просвіта (10 літ просвітянської праці 1918 – 1928 р.) / І. Власовський. – Львів, 1928. – 70 с.
6. Історія Волині : 3 найдавніших часів до наших днів. – Л. : Вища школа, 1988. – 238 с.
7. Курляк І. Є. Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (XIX – перша половина ХХ століття) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / І. Є. Курляк ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 44 с.
8. Можарівська І. Розвиток позашкільної освіти й виховання на Волині-Житомирщині (друга половина ХІХ – 30-ті роки ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І. М. Можарівська ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2011. – 20 с.
9. Бричок С. Б. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. Б. Бричок ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2005. – 19 с.
10. Сейко Н. А. Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905–1938 рр. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. А. Сейко ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1999. – 16 с.
11. Крамар Ю. Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 роки) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Ю. В. Крамар ; Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 1998. – 16 с.
12. Савчук Б. Волинська «Просвіта» / Б. Савчук. – Рівне : Видавнича фірма «Ліста», 1996. – 154 с.
13. Малюта О. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. Малюта. – К., 2005. – 19 с.
14. Портнов А. В. Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919 – 1939) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. В. Портнов ; НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Л., 2005. – 18 с.
15. Шиманський П. Музичне життя Волині 20–30-х років ХХ ст. : дис. ... канд. Мистецтвознавства / П. Шиманський. – К., 1999. – 150 с.
16. Раєвич Т. І. Український жіночий рух на Волині (1921 – 1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. І. Раєвич ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006. – 20 с.
17. Візитів Ю. М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Ю. М. Візитів ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Л., 2006. – 20 с.
18. Крамар Ю. Українсько-польські взаємовідносини на Волині у міжвоєнний період (за документами Державного архіву Волинської області) / Ю. Крамар // Архіви України. – 2013. – Вип. 3 (285) : травень–червень. – С. 115–126.
19. Рацілевич А. Український національний рух на Волині наприкінці ХІХ ст. – 1917 р. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. П. Рацілевич ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 19 с.
20. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти ХІХ – першої половини ХХ ст.: етносоціальний аспект : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / Б. В. Гудь ; НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Л., 2008. – 34 с.
21. Разиграєв О. Польська державна поліція в Західній Волині 1919 – 1926 : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Разиграєв ; Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – 20 с.